

“Ieder mens heeft zijn eigen organen”

Jac. van Ginneken's ideeën over ras en taal

Kan iemands taal beïnvloed zijn door zijn genetische achtergrond en zijn herkomst? Zitten Zeeuwen bijvoorbeeld anders in elkaar dan Brabanders? En die weer anders dan Joden? En is dat te merken aan hun taal? Voor de oorlog werd die gedachte geopperd door de taalkundige Jac. van Ginneken, daarna is ze lange tijd controversieel geweest. Wat is de erfenis van deze excentrieke geleerde?

Marc van Oostendorp

Waarom praten niet alle Nederlanders hetzelfde? Hoe komt het dat er taalverschillen zijn tussen Groningers en Zeeuwen, tussen mannen en vrouwen, en tussen jagers en bakkers? Je kunt het toeschrijven aan de geschiedenis – Groningers zijn meer beïnvloed door de Friezen dan Zeeuwen – of aan het toeval: de een doet nu eenmaal dit en de ander dat. Maar één soort verklaring is decennialang taboe geweest: die waar bij het draait om biologische verschillen tussen mannen en vrouwen, of tussen mensen uit verschillende streken.

Pas de laatste paar jaar wordt er internationaal soms onderzoek gedaan naar de vraag of genetische verschillen een rol kunnen spelen bij taalverschillen. Zo verscheen er vorig jaar een artikel waarin werd aangetoond dat volkeren die talen spreken waarin toonhoogteverschillen van belang zijn – zoals het geval is in veel Afrikaanse en Aziatische talen – relatief vaak een bepaald gen hebben dat bij andere volken ontbreekt. Het idee is dat dit gen het net iets makkelijker maakt om toonhoogteverschillen te horen en daardoor Swahili of Chinees te leren. Mensen zonder dat gen kunnen het ook, maar met (een heel klein beetje) meer moeite.

De reden waarom de kwestie zo gevoelig ligt, is makkelijk te achterhalen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de reputatieschade die de Nederlandse taalkundige

Foto: Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen

Jac. van Ginneken (1877-1945): een van de kleurrijkste taalwetenschappers die Nederland ooit gekend heeft.

Jac. van Ginneken (1877-1945) leed vanwege zijn werk over dit onderwerp.

■ EEND

Van Ginneken was waarschijnlijk een van de kleurrijkste taalwetenschappers die Nederland ooit gekend heeft. Wie herinneringen van tijdgenoten leest, krijgt het gevoel dat hij niemand onverschillig liet – je verafschuwde hem of je was dol op hem.

Van Ginneken bruiste zijn leven lang van de energie. Na zijn studie in Leiden (waar hij in 1907 promoveerde bij de befaamde taalkundige C.C. Uhlenbeck) en naast zijn werk als leraar Nederlands aan het Canisius College in Nijmegen (vanaf 1911) publiceerde hij tal van boeken over de taalwetenschap. Verder richtte hij een eigen tijdschrift op, *Onze taaltuin* – niet te verwarren met het in dezelfde tijd begonnen *Onze Taal*, waarvoor hij overigens meteen in de ‘wetenschappelijke raad’ plaatsnam – en correspondeerde hij met alle bekende Europese taalgeleerden uit zijn tijd.

Toen hij hoogleraar in Nijmegen was, konden studenten vier middagen in de week bij hem langskomen om te discussiëren. En iedere zaterdagochtend gaf hij een openbaar college in Nijmegen, waar ook mensen van buiten de universiteit mochten komen. Je zou op grond hiervan misschien denken dat hoogleraren en studenten elkaar vroeger respectvol benaderden, maar dat lag bij Van

Ginneken anders. Hij deinsde er niet voor terug om zijn studenten uit te maken voor “eend”, en werd trouwens omgekeerd door collega’s een “gek” genoemd, die ze “niet alle vijf op een rijtje had”.

■ BEROEPSKEUZE

Van Ginneken was pater jezuïet en hoefde daarom niet voor het geld te werken. Een belangrijk deel van zijn activiteiten ontplooidde hij dan ook buiten de wetenschap, bijvoorbeeld voor de emancipatie van de katholieken. Zo richtte hij twee gezelschappen voor katholieke vrouwen op, en een ‘Comité tot Bekering van Nederland’, waarvan hijzelf voorzitter werd. Karakteristiek was de manier waarop hij over dat bekeringswerk schreef: zelfverzekerd, om niet te zeggen arrogant. “God heeft mij”, zo legde hij eens uit, “laten beseffen dat Hij van mij iets anders verlangde dan een vroom en geleerd jezuïetenleven, omdat Hij mijn goedge en zonnige ziel en mijn durvend karakter mij ook gegeven had om er een apostolische lekenorde mee te stichten die de hele wereld weer terug moet brengen aan Zijn voeten.”

Dan was er nóg een terrein waarop Van Ginneken actief was voordat hij hoogleraar werd: dat van de beroepskeuze. Toen hij een jaar of veertig was, werd hij directeur van het Centraal Zielkundig Beroepskantoor in Utrecht, en in 1924 richtte hij het Wetenschappelijk

Instituut voor Beroepskeuze op. Aan het begin van de twintigste eeuw kwam de 'wetenschappelijke' manier om te zien welke baan het geschiktst voor een persoon was overwaaien uit Amerika, en Van Ginneken paste die methoden aan Europa en het katholicisme aan.

■ BOERENTAAL

Van Ginneken was als wetenschapper vooral sterk geïnteresseerd in taalvariatie. Een populair-wetenschappelijk boek dat hij samen met H.J. Endepols schreef, heette *De regenboogkleuren van Nederlands taal*. Op de eerste bladzijde legden ze in een notendop uit wat hun verklaring was voor het bestaan van variatie: "Wij moeten bedenken dat ieder mens zijn eigen organen heeft waarmee hij de klanken vormt, maar ook dat iemand wiens gedachten en gevoelens verschillen van die van een ander, anders móét spreken dan deze, aangezien het spreken bestaat in het uitdrukken van gedachten en gevoelens. Zo zullen boeren, die zich bezighouden met het bebouwen van het land of met veeleelt, een geheel anderen gedachtenkring hebben dan stadsmensen. Hun taal zal ook anders moeten zijn, en men zou kunnen spreken van *boerentaal*."

Taal is dus variabel omdat mensen van elkaar verschillen. Hun lichamen zijn niet hetzelfde – Van Ginneken geloofde dat er systematische verschillen in de vorm van het verhemelte waren tussen bewoners van Urk en inwoners van Brabant – of hun omstandigheden verschillen van elkaar, en hun taal wordt daardoor beïnvloed.

De verklaringen die Van Ginneken gaf, klinken in moderne oren soms een beetje belachelijk. Zo beweerde hij dat de Zeeuwen de *r* voor een *s* weglieten (*kes* in plaats van *kers*) omdat de wind in Zeeland zo hard waait. Zeeuwen zijn daardoor geneigd om hun keel af te sluiten met hun tong, en dan lukt het niet om die *r* nog te maken. Dat er allerlei andere gebieden zijn waar het minstens even hard waait als in Zeeland maar men toch wel *kers* zegt, vertelde hij er niet bij.

■ STUIVERS-SCHOTSCHRIFT

Soms waren de verklaringen ook nog iets erger dan alleen maar belachelijk. Zo nam Van Ginneken in zijn tweedelige *Handboek der Nederlandsche taal* een hoofdstuk op over de "Jodentaal", waarin hij uitgebreid inging op de taaleigenaardigheden van "dit felle woestijnvolk" met zijn "weergaloos taai wilskracht" en "koppige hardnekkigheid". Die eigenaardigheden moesten onder andere ver-

klaard worden uit het feit dat de Joden de neiging hadden om "schreeuwerig te roepen".

Vanwege die opmerkingen kon Van Ginneken geen professor in Amsterdam worden. De Amsterdamse dichter en politicus Jacob Israël de Haan wees al bij het verschijnen van het *Handboek* in 1915 op het bedenkelijke karakter van het hoofdstuk over de Joden, en trouwens ook dat over de taal van de socialistische arbeiders. Die hoofdstukken hadden volgens De Haan net zo goed in een "stuivers-schotschrift" kunnen staan.

Nu was de huidige Universiteit van Amsterdam in die tijd nog een gemeentelijke universiteit. Dit betekende onder meer dat de gemeenteraad met iedere benoeming moest instemmen. Toen Van Ginneken in 1919 werd voorgedragen als hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde, stemden de machtige sociaal-democraten tegen hem vanwege het antisemitisme in zijn *Handboek*. Dit wekte dan weer de verontwaardiging van katholiek Nederland. De plannen om een eigen katholieke universiteit in Nijmegen te beginnen werden erdoor bespoedigd en Van Ginneken werd er in 1923 benoemd tot hoogleraar.

■ ONDERDUIKEN

De discussie over de anti-Joodse houding van Van Ginneken is nooit uitgewoed. Zelf wees hij de beschuldiging van de hand, zij het op een wat halfslachtige manier. In de tijd dat de kwestie rond de benoeming speelde, zei hij tegen *De Telegraaf*: "Ik beschouw de Joden als een der hoogstbegaafde, misschien hét hoogstbegaafde van alle volken der aarde (...) maar zij hebben ook temperamenteigenschappen, die mij als Indogerman niet sympathiek aandoen." Jacob Israël de Haan heeft anderzijds altijd een hartelijke relatie onderhouden met de man die hij in het openbaar zo fel had aangevallen.

Ook over Van Ginneken's rol in de oorlog heerste lange tijd onduidelijkheid. De meeste historici zijn het er inmiddels over eens dat zijn gedrag niet echt 'fout' kan worden genoemd. Hij publiceerde wel nog in 1943 het boek *De studie der Nederlandsche streektaalen*, waarin hij in een bijzin beweerde dat Joden door hun raseigenschappen de taal anders uitspraken. Aan de andere kant hield hij in 1942 een toespraak bij het overlijden van zijn in concentratiekamp Dachau vermoorde collega Titus Brandsma, en weigerde hij in 1944 de geallieerden de schuld te geven van het bombardement op Nijmegen. Hierop

moest hij vervolgens zelfs een jaar onderduiken in Amsterdam, omdat hij door de nationaal-socialisten op een dodenlijst gezet was. Vlak na de oorlog overleed hij op 68-jarige leeftijd.

■ TREFFENDE OVEREENKOMST

Van Ginneken's voornaamste erfenis is ondertussen vooral een andere: hij had een scherp oog voor talent. Hij leidde als hoogleraar jongeren op die invloedrijke proefschriften schreven – vooral over Limburgse dialecten – en die soms later zelf hoogleraar werden. Hij kende allerlei jonge taalgeleerden uit het buitenland persoonlijk en haalde hen als het even kon ook naar Nederland. Mede door hem kreeg ons land daardoor de vooraanstaande positie in de taalwetenschap die het tot op heden nog steeds heeft.

Zijn boeken en zijn artikelen – waarvan er relatief veel op het internet te vinden zijn – hebben een levendige, zij het hier en daar wat pedante stijl, en het inzicht in de mens en zijn taal dat eruit spreekt, is soms verbazend verzouwend. Bovendien zag hij veel meer dan alléén verschillen. "Mensen lijken allen op elkaar", schreef hij aan het begin van zijn *Handboek*. "Wat ook in hen moge verschillen, steeds blijft er een grond van gelijkheid, die bij nader toezien, wel verre van te verdwijnen, hoe langer hoe uitgebreider en dieper blijkt. En daarom is er ook in alle menselijke talen ter wereld, een grote en treffende overeenkomst." ■

Van Ginneken nu

Veel werk van Jac. van Ginneken is te lezen bij de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: <http://bit.ly/vanginneken>. Het leesbaarst voor de niet-specialist zijn waarschijnlijk *De regenboogkleuren van Nederlands taal* en *De roman van een kleuter*. Het laatste is een kinderboek over de manier waarop (kleine) kinderen taal leren.

Een interessant recent boek dat grotendeels gaat over Van Ginneken, en waaruit enkele gegevens voor dit artikel zijn ontleend, is *Heilig moeten. Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig* van Marjet Derks (in 2007 verschenen bij uitgeverij Verloren). Een overzichtsartikel over moderne inzichten in de relatie tussen taal en genen is 'Languages and Genes' van Robert Ladd, Dan Dediu en Anna KinSELLA; het staat op internet (<http://bit.ly/taalengen>).